

צה"ל ופעולה ב"מעגלים רחוקים"

התפתחות העיסוק בצה"ל בנושא והמגבלות הנובעות

מפרידיגמת בניין הכוח הקיימת

מאיר פינקל¹

המאמר מתאר את התפתחות האתגר של צה"ל בנושא לחימה במעגלים רחוקים ואת יכולת הפעולה בהם ומציע חלוקה עקרונית לשלוש תקופות מרכזיות. הכותב מציג כי החסם לפיתוח יכולת ייעודית לפעולה במעגל שלישי הוא תפיסת בניין כוח רב-תכליתי ממוקד מעגל ראשון - האיום הסביר החמור. אילוצי בניין הכוח החל מתחילת שנות ה־90, לצורכי התמודדות "מהסכין ועד הגרעין", יצרו דפוס של מיקוד בניין הכוח באתגרי לחימה בחזית (מעגל ראשון) תוך מתיחתם "למטה" באינתיפאדה הראשונה והשנייה ו"למעלה" בהקשר עיראק ואיראן. צה"ל מתקשה להסתגל לעובדה כי הוא צריך לפעול באופן משמעותי בדפוס של מלחמה גם במעגלים רחוקים.

מבוא

מטרת המאמר כפולה: לתאר את התפתחות האתגר של צה"ל בנושא לחימה במעגלים רחוקים (מייד אגדיר נושא זה) ואת יכולת הפעולה בהם; ולנתח ולאפיין מה חסם את צה"ל עד כה בפיתוח מענה משמעותי לאתגרים אלו. בהקשר המטרה הראשונה המאמר מציע חלוקה של התייחסות צה"ל לעניין לשלוש תקופות מרכזיות:

- הראשונה - מהקמת המדינה ועד מלחמת המפרץ ב־1991. בתקופה ארוכה זו בעיית מעגלים רחוקים לא הייתה קיימת בהקשרי מלחמה, ומה שפותח והופעל, היו יכולות לפעולה בעומק החזית, לכל היותר.
- השנייה - 1991-2003 - פיתוח יכולת לפעולה ב"מעגל שני" מול טילי הסקאד העיראקיים תוך פיתוח יכולות חדשות שאותן אכף הדרג המדיני על צה"ל, ו"מתיחת" יכולות קיימות בתוך צה"ל. תקופה זו מסתיימת כאשר ארה"ב פולשת בשנית לעיראק ומסירה את האיום.

¹ תת־אלוף (מיל') ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

• השלישית – מאמצע שנות ה-2000 ועד היום – עיסוק ב"מעגל שלישי" – איראן תוך הישענות על "תחליפי" פעולה צבאית רחבת היקף – לחץ אמריקאי, פעולות המוסד ומב"ם צה"ל; בהתאם לצורך המשתנה, צה"ל פועל להרחבת יכולות ומתיחת יכולות קיימות – כולן באמצעות "קופסת תקציב" חיצונית.

בהקשר המטרה השנייה, אטען כי החסם לפיתוח יכולת ייעודית לפעולה במעגל שלישי הוא תפיסת בניין כוח רב-תכליתי ממוקד מעגל ראשון – האיום הסביר החמור. אילוצי בניין הכוח החל מתחילת שנות ה-90 לצורכי התמודדות "מהסכין ועד הגרעין" יצרו דפוס של מיקוד בניין הכוח באתגרי לחימה בחזית (מעגל ראשון) תוך מתיחתם "למטה" באינתיפאדה הראשונה והשנייה ו"למעלה" בהקשר עיראק ואיראן. צה"ל מזהה את עצמו עם היכולות ודפוסי הפעולה ללחימה במעגל ראשון, כמו תקיפת בנקי מטרות רחבי היקף מן האוויר ותמרון יבשתי; ממתין לקבלת תקצוב חיצוני מדרג מדיני בהקשר יכולות מעגל שלישי, ועקרונית הוא מתקשה להסתגל לעובדה כי הוא צריך לפעול באופן משמעותי בדפוס של מלחמה גם במעגלים רחוקים. אסיים בדיון בשאלה האם המציאות המתפתחת מחייבת את צה"ל לשנות גישה ותיקה זו.

ראשית, הגדרות: הגדרת האיומים לפי מעגלים התפתחה בשנות ה-90. במסמך אסטרטגיית צה"ל משנת 2002 הוגדרו ארבעה מעגלי עימות – מעגל פנימי (הגנת העורף, פלסטינים, טרור, גרילה והתקוממות עממית); מעגל ראשון – חזית; מעגל שני ועומק – עיראק; מעגל שלישי – איראן ולוב. אעשה שימוש בהמשגה זו המארגנת את האיומים לפי טווחים והמשקפת את התפיסה הנכונה לזמנה, ושהגינה בעיקרו עדיין בתוקף, כי בפעולה קינטית הטווח הוא גורם מרכזי בהשפעה על סוג המענה (אסטרטגיית צה"ל, 2002, עמ' 98–103).

התפתחות האתגר של צה"ל בנושא לחימה במעגלים רחוקים

תקופה ראשונה: עד מלחמת המפרץ ב' 1991 – אין בעיה של מעגלים רחוקים
המורשת של צה"ל היא של "צבא טריטוריאלי" המגן על גבולות המדינה מפני התקפת אויב והשוואף בכל עת להעביר את המלחמה לשטח האויב. זאת בשונה מ"צבא משלוח" הנלחם מעבר לים – הגדרה המתאימה לצבאות כמו הבריטי או האמריקאי. כל מלחמות ישראל עד 1991 היו מלחמות על הגבולות ומהגבולות החוצה. אתגרים שהגיעו מ"העומק", כמו כוחות משלוח עיראקיים, נענו בלחימה בתוך גבולות המדינה במלחמת העצמאות או בלחימה ברמת הגולן הסורית במלחמת יום הכיפורים. צה"ל פיתח יכולות הצנחה, הסקה ונחיתה מהים, אך כולן בהקשר איגוף ברמה האופרטיבית ובהקשר ישיר לפעולה המתקיימת בחזית. דוגמאות ליכולות כאלה ולהפעלתן הן הצניחה במעבר המיתלה במלחמת סיני; התכנון להצניח צנחנים בשדה תעופה אל-עריש במלחמת ששת הימים; התכנון של מבצע "אור ירוק" במלחמת יום הכיפורים; תכנון הנחיתה בג'ונייה במלחמת לבנון הראשונה; הנחיתה באוואלי באותה מלחמה.

דפוס אחר של פעולה בעומק האופרטיבי הוא אמנעת כוחות משלוח עיראקיים במלחמה עתידית באמצעים אוויריים ויבשתיים. מגבלות הפעלת כוחות לאמנעת כוח המשלוח העיראקי במזרח סוריה במלחמת יום הכיפורים המחישו את הצורך בכך. צה"ל ביצע בתקופה ארוכה מאוד זו מבצעים בטווחים רחוקים מאוד ממדינת ישראל, אך כולם היו בגדר פשיטות אסטרטגיות ולא פעולה במעגל רחוק במסגרת מלחמה. דוגמאות: מבצע אנטבה (1976); מבצע אופרה לתקיפת הכור בעיראק (1981); מבצע "רגל עץ" (1985) – תקיפת מפקדת אש"ף בטוניס שכללה, בפעם הראשונה, תדלוק אווירי; מבצע "הצגת תכלית" (1988) – חיסול אבו ג'יהאד בטוניס שאלה הגיעו בשיט. כל המבצעים הללו "מתחרו" את יכולות צה"ל לקצה. במבצע

**היעדר תרחיש "מעגלים רחוקים" אפשר לצה"ל בניין כוח נוח,
גנרי יחסית, מבוסס המטוס הרב־תכליתי קרב הפצצה, עם
מגבלות הטווח הטמונות במטוס כזה, ומבוסס הטנק כנשק
הגנתי־התקפי. כשנדרש צה"ל לפעול במעגל רחוק, הוא עשה
זאת על בסיס הקיים תוך "תפירת" פתרונות נקודתיים**

אנטבה, לדוגמה, הופעלו כל יחידות העילית היבשתיות של צה"ל, ומטוסי ההרקולס תדלקו לפני החזרה לארץ בקניה.

בהיבט בניין הכוח, היעדר תרחיש "מעגלים רחוקים" אפשר לצה"ל בניין כוח נוח, גנרי יחסית, מבוסס המטוס הרב־תכליתי קרב הפצצה, עם מגבלות הטווח הטמונות במטוס כזה, ומבוסס הטנק כנשק הגנתי־התקפי. כשנדרש צה"ל לפעול במעגל רחוק, הוא עשה זאת על בסיס הקיים תוך "תפירת" פתרונות נקודתיים.

תקופה שנייה: ממלחמת המפרץ 1991 ועד פלישת ארה"ב לעיראק ב־2003 – אתגר המעגל השני
מלחמת המפרץ ב־1991 הייתה אירוע מכונן בהקשר פעולה ישראלית במעגלים רחוקים במסגרת מלחמה. צה"ל לא נלחם במלחמת המפרץ, אך נראה כי הדיונים במטכ"ל היו חוויה מכוננת שהשפיעה על עיצוב פעולת המטכ"ל בעת מלחמה בעתיד, כפי שמציינת הקדמת רמ"ח היסטוריה למחקר שפרסמה המחלקה בנושא: "חיבור זה עוקב אחרי התכנונים [...] ובדילמות שבהן התחבט צה"ל לראשונה בתולדותיו לנוכח המציאות האסטרטגית המורכבת ויוצאת הדופן, שכמוה לא ידענו בעבר" (גת, 1991). זו הייתה הפעם הראשונה שהאיום היה בקצה גבול הטווח של חיל האוויר, ולא היה איום על הגבולות, כך שכוחות היבשה לא היו רלוונטיים.

² פסקה זו לקוחה מתוך הספר – מאיר פינקל (2020). **המטכ"ל: כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן, מערכות, עמ' 172–173.**

הדיונים שהתנהלו במהלך המלחמה עדיין מסווגים, אך מן החומר שכבר פורסם, ניתן להתרשם מכובד בעיית התכנון שבפניה ניצב המטכ"ל. היו לצה"ל תוכניות למקרה של התקפה מצד "חזית מזרחית" הכוללת את צבא עיראק. במסגרת תוכניות אלו היו אמורים כוחות יבשה של צה"ל לפגוש את האויב העיראקי מזרחית לנהר הירדן, רחוק ככל הניתן מן הגבול (אמנעה), אך הן לא היו רלוונטיות למצב שנוצר במלחמת המפרץ. כמענה לטילי הסקאד שנורו על ישראל, נדרש צה"ל להציג תוכניות שיטפלו באיום ישירות - באמצעות מסוקי קרב וכוחות מיוחדים ש"יצודו" משגרים, לאחר שיגיעו לשטח באופן מוסק, או תוכניות שיטפלו באיום באופן עקיף - תקיפה אווירית בבגדד. שתי האפשרויות היו קשות לביצוע ואתגרו את צה"ל בהיבטי סד"כ ואורך נשימה לפעולה מתמשכת. לכך נוספו אתגר של טיסה מעל ירדן או סעודיה והצורך לתאם עם כוחות אמריקאים שפעלו לאיתור משגרים במערב עיראק. על קשיי המטכ"ל ניתן ללמוד מכתבה עיתונאית שפורסמה על בסיס מחקר שבוצע במחלקת ההיסטוריה של צה"ל. הכתבה הציגה אתגר של התארגנות הפיקוד והשליטה במטכ"ל על הפעלת כוח יבשתי בעומק ואת הקושי לפתח תוכניות פעולה רלוונטיות מהסוג שצוין מעלה (ברזילי, 2002).³ במחקר עצמו נכתב כך (גולן, 2002, עמ' 12):

צה"ל הכין עצמו למלחמה, כמתואר לעיל, במשך כחמישה חודשים [בין כיבוש כווית על ידי עיראק לפרוץ מלחמת המפרץ]. ההכנות נגעו להיבטים ההגנתיים והתקפיים גם יחד. עם זאת נוצרו במהלך המלחמה מצבים שחייבו מתן פתרונות שלא נצפו ולא תורגלו לפניה.

את הקושי לפתח מענה רלוונטי לפגיעה בסקאדים, לפני שיגורם, ניתן לראות בהצגת תוכניות חיל-האוויר לרמטכ"ל ב-20 בינואר, המתוארת במחקר של מחלקת ההיסטוריה (גולן, 2002, עמ' 20):

מפקד חיל-האוויר סיפר שבחיל שוררת תחושה של "טרטור בלתי רגיל": פעילות כאחוזי תזזית. הכוחות המיוחדים עשו דברים [הכוונה - התכנון לדברים] שלא האמינו שאי פעם יידרשו לבצע. דברים חדשים, מקומות חדשים, משימות אחרות. דברים המחייבים כל העת שינוי ציוד וכל זאת בתוך שלוש שעות.

³ בכתבה נכתב: "באותה שבת (19 בינואר 1991), זימן ראש הממשלה שמיר את הרמטכ"ל רב אלוף דן שומרון לשיחה בארבע עיניים ושאל לדעתו. שמיר אמר בפגישה: 'הבעיה המרכזית זה הנשק [הכימי] להשמדה שנמצא בידי העיראקים. רק צבא הקואליציה בראשות ארה"ב יכול להתמודד עם הנשק הזה שמפוזר בכל עיראק'. שומרון המליץ לאפשר לארה"ב לעשות את העבודה. במקביל לעמדה שהביע שומרון בפני שמיר, הנחה את סגנו אז, אלוף אהוד ברק, להכין תוכניות פעולה לפגיעה באזורי השיגור של טילי הסקאד במערב עיראק. פעולות אלו הוגדרו כ'פעולות עונשין'. מפקד חיל-האוויר מונה לעמוד בראש הכוח האווירי, ראש מחלקת ההדרכה, אלוף דורון רובין, מונה למפקד המבצעים המשולבים (משב"מ). תחתיו מונה תא"ל נחמיה תמרי, שאמור היה לשמש כמפקד הכוח היבשתי, שאמור היה לכלול כוחות מיוחדים וכלי רכב קרביים משוריינים. הכוח תוכנן להגיע ליעדיו במסוקי תובלה. על הקשר עם הצבא האמריקאי היה מופקד ראש אגף התכנון, אלוף דני יתום. ההכנות לפעולה צבאית בעיראק גרמו למחלוקת בקרב הפיקוד הבכיר בצה"ל, שחלקו הושפע גם מעמדות הדרג המדיני. [...] בשלב הדיון על ביצוע הפעולה הוויכוח לא נסב על יעדי הפעולה, אלא על מידת המוכנות של צה"ל. בין השאר, הוטל ספק ביכולת אמ"ן להשיג מודיעין נקודתי ונשאלה השאלה אם יעדי אמ"ן תואמים את תמונת המודיעין שתתגלה כשהכוחות המיוחדים יהיו בשטח".

ובהצגת מבצעים מיוחדים לרמטכ"ל באותו יום (גולן, 2002, עמ' 23):
 לפי רשימות שליש הרמטכ"ל, טען אחד הנוכחים כי מעבר לעצם הרצון להגיב הרי שכישלון של הפעולה, או מצב בו יושאר מטוס בשטח, גרועים מהאפשרות להימנע מלפעול. סגן הרמטכ"ל מסר [...] ושהוא הנחה את אלוף רובין לתכנן פעולה גדולה באמצעות כוחות מיוחדים תוך בחינת אפשרויות הפעולה במעבר דרך ירדן [...].
 בדיון רמטכ"ל שנערך ב-13 בפברואר, יותר משלושה שבועות אחר כך, ניתן לראות את התמשכות אותה מבוכה (שם, שם):

רח"ט מבצעים, שלו הוגשו דרישות אגה"ב [כך כונה אז מה"ד. הכוונה לראש אגה"ב - אלוף דורון רובין] ציין את הצורך להציב לוחות זמנים, למען ניתן יהיה לאמן את הכוחות המיועדים למבצעים השונים. סגן הרמטכ"ל אמר שלוחות זמנים אכן נקבעו. נקבע שעד ל-7 בפברואר יסתיים התכנון, ועד ה-2 במאסר, בתוך שבועיים מגמר התכנון, יסתיימו ההכנות. הרמטכ"ל הזהיר שאסור שייווצר מצב בו תתבצע עבודה מאומצת וכוחות "יטורטרו" בלי להיות מוכנים. בסופו של דבר, לכולם [נראה שהתכוון לומר שמצב זה עלול להיווצר אם תוכניות יתוכננו וכוחות יתאמנו שלא לפי סדר קדימות או יעבדו על מספר תוכניות בו זמנית, וכך עלול להיווצר מצב בו לא יהיו מוכנים לשום מבצע, או שיעבדו על תוכניות שסיכוייהן להתבצע נמוכים יחסית].
 ראש אגה"ב הגיב על כך באומרו שהוא "רואה את ההכנות המתבצעות לא כהכנות למבצע ספציפי, אלא, בראש ובראשונה, כפעולות לבדיקת כשירויות ולהקניית כשירויות לכוחות [...].

תמונה 1: סוללת טילי נ"מ (הוק) של חיל האוויר במלחמת המפרץ (צילום: אסף טופז, ארכיון צה"ל)

נראה כי חברי פורום המטכ"ל וממלאי התפקידים במצפ"ע התמודדו בפעם הראשונה, ולאורך כמה שבועות, עם היעדר יכולות ותוכניות מלחמה רלוונטיות למצב ועם הקושי לפתח תוכניות מתאימות תוך זמן קצר.

התוצאות של אירוע זה טלטלו את מדינת ישראל והביאו לפעולות בשתי רמות: ראשונה, הדרג המדיני אכף על צה"ל מספר יכולות שצה"ל התנגד להן, המרכזיות בהן היו פרויקט החץ כמענה הגנתי שהתנגדה לו כלל צמרת צה"ל, והמענה היה הקמת מנהלת "חומה" במשרד הביטחון (רובין, 2019, עמ' 148-157), ופרויקט הלוויינות הצבאית, מענה מודיעיני שחיל-האוויר התנגד לו. לוויין אופק 3 ששוגר ב-1995, היה הלוויין הישראלי הראשון בעל יכולות צילום. יש לציין כי שני הפרויקטים הללו הם בעלי מאפייני התרעה והגנה, ולא בעלי מאפיינים התקפיים.

גם הקמת פיקוד העורף קשורה למענה שאכף הדרג המדיני על צה"ל כנגזרת מהבנת אתגר הטילים ארוכי הטווח. בתוך הצבא התמקד חיל-האוויר בעשור שאחרי מלחמת המפרץ בפיתוח יכולת תקיפת משגרי סקאד, ותרומה חשובה לכך הייתה ב-1998 בקליטת מטוסי F15I בעלי הטווח הארוך ויכולת גבוהה לנשיאת חימוש. פותחה גם היכולת להפעלת כוחות יבשה ייעודיים במערב עיראק, שאמורים היו להגיע ליעדיהם במטוסי הרקולס ולנוע בשטח ברכבי שטח "רכים", יבילי אוויר. כיוון שמבחינת צה"ל מדובר היה ב"מתיחת יכולות", החזקתן אתגרה את משאבי צה"ל ברמה בינונית. הן דעכו עקב הקושי בהחזקת הכשירות לפעולה כזו וערכה הלא ברור בעת מלחמה ודעכו עוד יותר עקב ירידת הצורך בהן עם כיבוש עיראק על ידי האמריקאים ב-2003. יש לזכור שצה"ל היה עסוק במידה ניכרת מסוף שנות ה-90 ועד 2004 בלחימה בטרור הפלסטיני, מה שלא הקל על הקשב לנושא מעגל שני. הדיון האינטנסיבי בצה"ל בהקשר "הכרעה" התמקד לקראת אמצע שנות ה-2000 בהכרעת "צבאות של מדינות" - סוריה. צה"ל "מתח" את מושג ההכרעה גם לזירה הפלסטינית ("הכרעה מתמשכת"), ובהקשר למעגלים רחוקים - מדינות ללא גבול משותף עם ישראל - סוכם כי נדרשת יכולת פעולה משמעותית, תוך התייחסות למגבלת רציפות הפעולה (אמ"ץ-תוה"ד, 2006, עמ' 60-65).

תקופה שלישית - מאמצע שנות ה-2000 ועד ימינו - מתח בלתי מתכנס בין הכנת יכולת לפעולה במעגל שלישי לבין תפיסת בניין הכוח הגנרי של צה"ל

מסמך אסטרטגיית צה"ל משנת 2002, שצוין מעלה, הגדיר את איראן כאיום במעגל שלישי. כשנראה היה שהאיום רחוק בהיבט טווח הזמן, פתר צה"ל את המתח באופן שיפורט להלן. בתורת המבצעים משנת 2007 הוצגו מודלים של חמישה צבאות תוך הבחנה בין "זירה מקומית" - זירה הכוללת את שטחי המדינה ושטחים יבשתיים הגובלים בה - לבין "זירה רחוקה". נכתב כי מאפייני צבא לזירות מקומיות כוללים יכולת להסתמך על התשתית הלאומית, על מילואים ועל תשתית מרחבית; האיומים על השלמות הטריטוריאלית של המולדת הם ישירים ונדרשת יכולת ניידות בין

זירות מבצעים שונות תוך הסתמכות על תשתית לאומית. כן נכתב כי: "צבא הבנוי והמאורגן על פי מודל בסיסי זה הוא צבא להגנה ישירה על מרחבי המולדת". משפט המפתח לענייננו הוא: "צה"ל הוא צבא חד-זירתי לזירה מקומית" (אמ"ץ-תוה"ד, 2007, עמ' 114-116). כאשר התפתח האיום ממעגל שלישי ונעשה מוחשי יותר, התערערה שוב תפיסת ה"זירה המקומית".

המענה המרכזי היה מתחום האוויר והים. לפי דברי אהוד אולמרט, ראש הממשלה לשעבר, בשנים 2009-2013 נערכה ישראל לתקיפה באיראן תוך השקעה כספית ניכרת בהיקף של כ-12 מיליארדי שקלים (אולמרט, 2018, עמ' 625). חלק ניכר מהשקעה זו היה בהעלאת מוכנות חיל-האוויר לתקיפה. מענה שני שקיבל האצה בתקופה זו, הוא בתחום הצוללות ובדפוס של אכיפת הדרג המדיני על צה"ל. אהוד אולמרט, ראש הממשלה לשעבר, כותב בספרו כי

**נראה כי עד היום צה"ל, הפועל במב"ם במקומות רחוקים
והפועל לפי מקורות זרים בסב"ר באיראן ובעוד מקומות, אינו
רואה את עצמו אחראי לפעולה צבאית רחבה במעגלים רחוקים,
נצמד עדיין למורשתו, ומשאיר את האתגרים הרחוקים למוסד
או לטיפולה של ארה"ב**

בתקופת כהונתו (2006-2009) ביקש צה"ל להוסיף צוללת רביעית לשלוש שכבר היו אז ברשותו. נוסף על בקשת צה"ל, אולמרט, ועוד קודם לכן אריאל שרון, החליטו להעלות את מספר הצוללות לחמש, ובהמשך החליטו בנימין נתניהו ואהוד ברק להעלות את מספרן לשש - והכול מול התנגדות צה"ל. אולמרט הוסיף כי ההחלטה של ראש הממשלה נתניהו על רכש של שלוש צוללות נוספות לצורך החלפת שלוש ישנות, מוקדם יותר מהמתוכנן, התקבלה ללא התייעצות עם הרמטכ"ל ושר הביטחון (אולמרט, 2018, עמ' 864-865).⁴ הסוגיה המשמעותית אינה שאלת הצורך בצוללות נוספות או תקינות תהליך הרכש, אלא העובדה שמספר ראשי ממשלה (שרון, אולמרט ונתניהו) הנחו בזה אחר זה ובאופן ישיר רכש זה.

כאשר נראה היה שהסכם הגרעין עם איראן מרחיק את האיום, ניתן היה לראות שוב את צה"ל "חוזר" למעגל הראשון. מסמך אסטרטגיית צה"ל של הרמטכ"ל איזנקוט מ-2015 התמקד ב"אסטרטגיית הפעלת הכוח, תוך מיקוד ביסודות המשותפים לזירות המבצעים השונות, שבהן העימות הוא מול אויב תת-מדינתי (כגון ארגוני החיזבאללה והחמאס)" (לשכת הרמטכ"ל 2015, עמ' 7) - אויבים במעגל ראשון - למרות שבאותה

⁴ ראו גם עדויות שר הביטחון יעלון בעניין זה. לדוגמה, שניידר, טל (11.11.18). "יעלון ליועמ"ש: פרשת הצוללות היא ניסיון להסתרת האמת. נתניהו כיוון לרכוש 9 צוללות", אתר **גלובס**.

עת ראש הממשלה נתניהו הדגיש את האיום האיראני. "תפיסת הניצחון" של הרמטכ"ל כוכבי משנת 2020 מתמקדת גם היא בניצחון במעגל ראשון. כאשר לאחר פרישת ארה"ב מהסכם הגרעין ב־2018 התברר כי איראן מאיצה את תוכנית הגרעין, ניתן מענה תגובתי: כפיצוי לטווח המוגבל של מטוסי F35 החדשים רכש צה"ל שני מטוסי תדלוק חדשים בתחילת 2021 (עציון, 2021).⁵

תמונה 2: טילי פטריוט משוגרים מעל תל אביב על מנת ליירט טיל "סקאד" עיראקי בעת מלחמת המפרץ, 1991. (צילום: נתן אלפרט, לע"ם)

בהיבט הארגוני נראה היה כי צה"ל מבין: "חסר אלוף שיחשוב איראן מבוקר עד ערב". בשנת 2011 הוקמה בצה"ל מפקדה חדשה, מפקדת העומק. צה"ל הודיע כי: "תפקידה של מפקדת העומק יוכווון להפעלת הכוח ולייזום והובלת מבצעים רב־זרועיים בעומק האסטרטגי" (לוי, 2021). לכאורה הוקם בצה"ל גוף האמון על העומק האסטרטגי, מעגל שלישי, אך כפי שנראה מן האימונים שהוא מנהל בקפריסין, מדובר בעומק אופרטיבי בלבד – מהסוג של איגופים במעגל ראשון המוכר מהשלב הראשון שתואר. בתחילת שנת 2020 פורסם כי "הרמטכ"ל מקדם: "מפקדת העומק תוסב ל"מפקדת איראן", וכי קיימת לכך התנגדות פנימית בצה"ל כיוון ש"המהלך צפוי לשאוב סמכויות ואמצעים משני הגופים שמובילים כיום את המאבק באיום האיראני – חיל־האוויר ואגף המודיעין" (לימור, 2020). הפשרה הייתה השארת מפקדת העומק תוך חיבור תפקיד מפקד המפקדה עם תפקיד מפקד המכללות, לראשונה מאז הוקמה ב־2011, והקמת אגף במטה הכללי לענייני אסטרטגיה ואיראן. עם זאת, אגף במטכ"ל אינו גוף ביצועי, ולכן הוא אינו מאיים על משאבי חיל־האוויר ואמ"ן.

⁵ "משרד הביטחון התגאה היום (ב') בחתימת הסכם לרכישת שני מטוסי תדלוק חדשים מדגם KC-46 פגסוס מתוצרת בואינג. זו הפעם הראשונה אי פעם שארה"ב מסכימה למכור לישראל מטוסי תדלוק מתקדמים, החיוניים לכושר הפעילות של חיל האוויר בטווחים ארוכים".

המחשה לאתגר פיתוח הידע למעגל שלישי ולפיקוד ושליטה על מבצעים בו מספקת תורת המבצעים משנת 2019. נכתב בה כי "זירת המלחמה" כוללת בתוכה "זירות מבצעים" צפון, מרכז, דרום, עורף, ים ואוויר (המשתרעת מעל זירת המלחמה), ו"עומק זירת המלחמה": "שהוא כינוי למרחב השיווי בזירת המלחמה שלא הוגדר בזירת המבצעים, המשתרע מלפנים לגבולות הקדמיים של זירות המבצעים עד קצה זירת המלחמה. במרחב זה עשוי הצבא להפעיל כוח ואף לנהל לחימה, אולם אין נכון לעכשיו רעיון מסדר שמגדיר את המרחב הזה כחלק מזירת המבצעים. מרחב זה הוא באחריות המפקדה הכללית, אלא אם מפקד הצבא מחליט להקצות חלק ממנו לזירת מבצעים קיימת או חדשה" (אמ"ץ-תוה"ד, 2019, עמ' 114-116).

אנו בעיצומה של התקופה השלישית, ונראה כי ישנן סוגיות רבות שאינן פתורות, וגיליון זה של "בין הקטבים" מנסה לפתח את הידע לצורך פתרון.

מה ניתן ללמוד מהתיאור ההיסטורי ומה החסם המרכזי בראיה לעתיד?

הניתוח עד כאן הציג את המתח הגדול אשר החל להתהוות אחרי מלחמת המפרץ ב-1991, שדעך בתחילת שנות ה-2000 ושהתעצם שוב בעשור האחרון, בין התפיסה והמימוש של בניין כוח גנרי למעגל ראשון ו"מתיחתו" כלפי מטה לתרחישי עימות מוגבל מול הפלסטינים וכלפי מעלה לפעולה במעגלים רחוקים. דפוס הפעולה העקרוני של צה"ל בעניין מעגלים רחוקים דומה מאוד לדפוס הפעולה שלו ביחס למענה לאתגרים מהזירה הפלסטינית - אם הדרג המדיני מעוניין בכך, שיתקצב את צה"ל ב"קופסה חיצונית". זה המכנה משותף בין צוללות, טילי החץ והלוויינות, מרכיבי מענה למעגלים רחוקים, ובין גדר ההפרדה באיו"ש, הגדר בגבול ישראל-מצרים ו"כיפת ברזל", מרכיבי מענה הגנתי לאיום הפלסטיני, ובמקרה האחרון גם הלבנוני. יש לציין כי מרכיבי המענה החדשים שפותחו היו בעלי אופי של התרעה מודיעינית והגנה נגד טילים, ואילו מרכיבי המענה ההתקפי היו בגדר "מתיחת יכולת קיימת, והם מעידים כנראה על "תקרת זכוכית" של משאבים לפעולה התקפית משמעותית, שהיא מעבר ליכולותיה של מדינת ישראל.

נראה כי עד היום צה"ל, הפועל במב"ם במקומות רחוקים והפועל לפי מקורות זרים בסב"ר באיראן ובעוד מקומות, אינו רואה את עצמו אחראי לפעולה צבאית רחבה במעגלים רחוקים, נצמד עדיין למורשתו, ומשאיר את האתגרים הרחוקים למוסד או לטיפול של ארה"ב. שינוי גישה בסיסית זו יחייב ראשית כל החלטה של דרג מדיני, והנגזרת שלה תהיה השקעת משאבים גדולה מאוד ביכולות תקיפה מאסיביות באיראן. השקעה כזו אינה יכולה להתבצע מתוך משאבי צה"ל הקיימים וספק אם יכולה להתבצע במסגרת משאבי המדינה. אם יוחלט כך, יצטרך צה"ל לפתח גם תפיסות חדשות, שכרגע אינן נכללות באופן החשיבה שלו.

רשימת מקורות

- אולמרט, אהוד (2018). **בגוף ראשון**. ידיעות אחרונות-ספרי חמד.
- אמ"ץ-תוה"ד (2002). "מגמות ורעיונות יסוד לבניין הכוח ולהפעלתו". אסטרטגיית צה"ל.
- אמ"ץ-תוה"ד (2007). "תורה בסיסית מבצעים". מטכ"ל - 3 תת-01.
- אמ"ץ-תוה"ד (2006). "תפיסת ההפעלה המטכ"לית לצה"ל". מהדורה א.
- ברזילי, אמנון (2002.09.24). "חוקרי צה"ל: האיפוק במלחמת המפרץ היה נכון". הארץ.
- גולן, שמעון (2002). "מלחמת המפרץ: קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית - עיקרי המחקר".
- **המטה הכללי-אמ"ץ תוה"ד**.
- גולן, שמעון (2010). "מלחמת המפרץ - דיונים בתוכניות המבצעיות". מחלקת היסטוריה.
- גת, עזר (1991). "התכנונים הצה"ליים ההתקפיים מול איום הטק"ק במלחמת המפרץ". אג"ס-תוה"ד-מחלקת היסטוריה.
- לוי, שי (2011.12.20). "הזרוע הארוכה החדשה של צה"ל: הכירו את מפקדת העומק". **מאקו-פז"ם**.
- לימור, יואב (2020.02.10). "הרמטכ"ל מקדם: מפקדת העומק תוסב ל"מפקדת איראן". **ישראל היום**.
- לשכת הרמטכ"ל (2015). "אסטרטגיית צה"ל".
- עציון אודי (2021.02.25). "גנץ קיבל את המלצת חיל האוויר: CH53K יחליף את היסעור".
- **כלכליסט**.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל: כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות.
- רובין, עוזי (2019). **ממלחמת הכוכבים ועד כיפת ברזל: המאבק על הגנה אקטיבית במדינת ישראל**. אפי מלצר.
- שניידר, טל (2011.18). "יעלון ליועמ"ש: פרשת הצוללות היא ניסיון להסתרת האמת. נתניהו כיוון לרכוש 9 צוללות". **אתר גלובס**.